

Dr. sc. **Jasenska Kranjčević**  
Znanstvena savjetnica  
Institut za turizam, Vrhovec 5, Zagreb  
jasenska.kranjcevic@iztzzg.hr

**UDK:** 728.5(497.5)  
Izvorni znanstveni rad  
Primljeno: 5.10.2017.  
Prihvaćeno: 7.10.2017.

## Studenti arhitekture u Beču i vizije turizma na hrvatskom Jadranu

*Temeljem objavljenih studentskih arhitektonskih projekata turističke arhitekture u austrijskim arhitektonskim časopisima istražuje se odnos studenata, a time i fakulteta prema razvoju turizma na hrvatskoj obali Jadrana na početku 20. stoljeća. Prezentirani studentski arhitektonski projekti turističke arhitekture za hrvatsku obalu Jadrana stavljaju se društveno-ekonomski kontekst vremena te se analiziraju i valoriziraju funkcija, primjena tehnologije, oblikovanje i odnos prema lokalnom identitetu. Turistička arhitektura odnosi se na lokacije u: Hvaru (1901./1902.), Brijunima (1905.), Poreču (1907.), Lokrumu kod Dubrovnika (1900.) i (1913.) te nepoznatim lokacijama na Jadranu. Završni radovi turističke arhitekture bečkih studenata arhitekture nisu doživjeli realizaciju, ali pokazuju visoki stupanj senzibiliteta kod studenata prema sve brže razvijajućem turizmu, primjeni suvremene tehnologije te prema zatečenom nasljeđu. Iako studentski radovi nisu doživjeli realizaciju, u zaključku se potvrđuje da su studenti pokazali visoki stupanj vizije prema razvoju turizma kroz projekte turističke arhitekture te su u svojim radovima primjenjivali suvremenu tehnologiju, razumjeli njenu funkciju te koristili suvremeno oblikovanje.*

**Ključne riječi:** *studenti arhitekture, arhitektonski*

## Uvod

Opravdanost sustava obrazovanja, između ostalog, može se mjeriti kroz sposobnost polaznika da se nakon obrazovanja uspješno uključuju na tržište rada te da su sposobni primjenjivati i razvijati nove tehnologije u svojoj struci.

Planovi za povećanjem turističkog prometa kao i privlačenjem turista podrazumijevali su, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, izgradnju sve ekskluzivnije turističke arhitekture. Projektiranje takovih zgrada zahtijevalo je primjenu specijaliziranih znanja u tehnologiji i oblikovanju. Sustav obrazovanja trebalo je prilagoditi novoj društvenoj pojavi - turizmu.

Stoga se u radu provjerava jesu li studenti Akademije lijepih umjetnosti (Akademie der bildenden Künste, Wien – u daljnjem tekstu ABK) i Tehničke visoke škole u Beču (Technische Hochschule, Wien - u daljnjem tekstu THS) bili upoznati s tadašnjim trendovima u turizmu, primjeni suvremene tehnologije, novim smjerovima u oblikovanju turističke arhitekture te kakav je bio njihov odnos prema identitetu lokalnog prostora i nasljeđu?

Kako bi se procijenilo jesu li studenti arhitekture u Beču bili pripremani za projektiranje turističke arhitekture na hrvatskom Jadranu najprije se ocjenjuje kroz odabrane lokacije hrvatskog Jadrana. Zatim se analiziraju i valoriziraju objavljeni radovi kroz primjenu suvremene tehnologija, suvremeno oblikovanje te odnosu prema identitetu prostora i zatečenom nasljeđu.

Da bi se mogao bolje razumjeti odnos studenata prema novoj društvenoj pojavi, turizmu, potrebno je imati na umu činjenice da je kraj 19. stoljeća bilo vrijeme razvoja i primjene novih tehnologija u graditeljstvu, arhitekturi, prometu, medicini, itd. Investicije u turizmu sve su bile veće te nije bilo neobično da se sve veće korporacije angažiraju s investicijama u turizmu. To je vrijeme kada se radi inventarizacija lječilišta po državama i u Europi, kao i po njihovim medicinskim karakteristikama.

U austrijskom časopisu *Wiener Bauindustrie Zeitung* još 1900. objavljeno je javno predavanje profesora Augusta Prokopa (Prokop, 1900) kako arhitektonska struka može pomoći unaprjedenju turizma.

O složenosti projektiranja hotela kao zgrade turističke arhitekture ukazuje članak Augusta Luxa 1909. Cijeli članak posvetio je obrazloženju složenosti projektiranja hotelske arhitekture, jer je u takovoj zgradi potrebno uskladiti funkciju, tehnologiju, oblikovanje i higijenu (Lux, 1909).

Zbog važnosti obrazovanja za potrebe turizma sve se više vode javne rasprave o turizmu. Tako su početkom stoljeća u stručnom časopisu *Fremdenverkehr*<sup>1</sup> u dva navrata objavljeni članci o odnosima turizma i škole, odnosno kako škole mogu pomoći u razvoju

<sup>1</sup> Početkom 20. stoljeća glavni urednik i izdavač časopisa „Fremdenverkehr“ je Moriz Band koji je poznat kao autor knjige „Dalmatia das Land der Sonne“ (Band, 1910).



turizma (Band, 1912; Leuschner, 1913). Autori članaka su Moritz Band i profesor Theodor Leuschner iz Njemačke. Zanimljivo je da urednik časopisa vodi raspravu o budućnosti turizma (Band, 1908) gdje se navodi kako je potrebno organizirano i planski promišljati o investicijama, propagandi, reklamama, ili o razvoju turizma na našoj obali (Schindler, 1912).

I u dalmatinskom tisku sve se više objavljuju članci o turizmu, Milan Marjanović<sup>2</sup> u splitskom časopisu *Sloboda* 1909. u nekoliko nastavaka piše o potrebnom planskom razvoju turizma i koje sve aktivnosti treba poduzeti za njegov organiziran razvoj.

Zbog velikih turističkih potencijala tadašnje austrijske rivijere (sjeverni dio talijanske, slovenske, hrvatske, bosansko hercegovačke i crnogorske obale) u Beču je 1913. organizirana velika tematska izložba *Adria Ausstellung* (Jadranska izložba) koja je trajala šest mjeseci te privukla oko 2.080.000 posjetitelja.

Osim usmjeravajućih aktivnosti za razvoj turizma i studenti su se sve više pripremali za razvoj turizma.

Ali, kakve su društveno-ekonomske prilike na hrvatskom Jadranu u to vrijeme? Društveno-ekonomske prilike na hrvatskoj obali Jadrana, a posebno u Dalmaciji najkraće se mogu opisati kao vrlo teške, jer su industrija i poljoprivreda bile nerazvijene, gradnja drvenih jedrenjaka je gotovo nestala, a među stanovništvom bio je vrlo veliki udio nepismenog stanovništva. Dodatni udarac poljoprivredi, odnosno vinogradarstvu i prodaji vina zadala je Vinska klauzula 1891. i filoksera.

S ciljem pokretanja gospodarstva u Dalmaciji u Beču je 1894. osnovano *Društvo za gospodarsko unapređenje Dalmacije* a koja je obuhvaćala planove za industriju, poljoprivredu i turizam (Piplović, 2011). S obzirom da je turizam sve više postajao mjerilo društvenog i ekonomskog napretka i da se nezaustavljivo širio prema istočnoj obali Jadrana, nije neobično da su se velike korporacije poput Društva južnih željeznica, Austrijski Lloyd i dr. sve više uključivale u razvoj turizma.

### **Studentska i studijska putovanja po hrvatskoj obali Jadrana<sup>3</sup>**

Kako bi se inženjeri i studenti upoznali s tadašnjom austrijskom rivijerom radi lakšeg projektiranja organiziraju se studijska i studentska putovanja. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća fakulteti i Društvo inženjera i arhitekata organizirali su putovanja po zemlji i inozemstvu. Tako su, između ostalog, studenti obilazili današnju hrvatsku obalu, kako bi dobili uvid u postojeće stanje, odnosno kako bi se upoznali s prostorom (podnebljem, arhitekturom, tradicijom idr.), a nakon putovanja objavljivali su izvješća.

Prve informacije o hrvatskoj obali Jadrana studenti su dobivali iz različite literature (knjige, novine, turistički vodiči, stručni časopisi idr.), na javnim predavanjima, izložbama, kontaktima i sl.. O organiziranim studijskim i studentskim putovanjima govore nam brojna pisana detaljna izvješća objavljena kao zasebni separati ili u sklopu stručnih časopisa najčešće u izdanju Austrijskog društva inženjera i arhitekata.

Organizirana putovanja bila su detaljno planirana te su o njima pisana i objavljena detaljna izvješća. Osim Dalmacije profesori i studenti posjećivali su Bosnu i Hercegovinu, kako bi prostorno zaokružili putovanja. Iz objavljenih izvješća poznato nam koliko su trajala putovanja, tko je sve putovao, tko ih je i gdje dočekaao, tko im je držao predavanja, a i što su sve vidjeli i koju su literaturu koristili za pripremu putovanja.

Među prvim objavljenim opisima studijskog i studentskog putovanja po Istri je onaj objavljen 1895. u časopisu *Der Architekt* prof. Josefa Hoffmanna. Tom prilikom prof. Hoffmann objavljuje tri crteža tradicijske arhitekture Voloskoga i jedan crtež Lovrana. Zanimljivo je da je tom prilikom prof. Hoffmann temeljem „čitanja“ prostora u perspektivnom crtežu predložio kako bi trebala izgledati vila na Jadranu, tj. da bi vila trebala sadržavati detalje loggie, otvorene stepenice, arkade itd. Također piše kako se treba voditi briga o nagibu krova, oblikovanju dimnjaka i oblikovanju detalja.

U časopisu *Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architekten- Vereins* nakon putovanja po Dalmaciji 1903. uz tekst priloženi su crteži, arhitektonski snimci reprezentativnih građevina (zvonik katedrale sv. Dujma u Splitu, Knežev dvor u Dubrovniku i dr.) i fotografije pojedinih građevina ili krajolika. Grafičke priloge izrađivali su profesori i/ili studenti.

Arhitekt Richard Staudinger u časopisu *Der Bautechniker* 1910. objavljuje dva crteža iz Poreča, jedan iz Rovinja, jedan iz Aquileje, jedan iz Pule te jedan iz Pirana.

U časopisu *Wiener Bauindustrie Zeitung* 1913. studenti Hans Wolf i Hans Miedel objavljuju crteže. Hans Miedel objavljuje tri crteža iz Poreča, a Hans Wolf dva crteža iz Rovinja i dva iz Vodnjana.

Potrebno je napomenuti da su objavljena izvješća, između ostalog, služila da bi se informiralo čitateljstvo, poboljšala slijedeća putovanja, ali i da bi se dobio uvid u prostor i arhitekturu, odnosno urbanističko-arhitektonsko nasljeđe.

Studenti arhitekture u Beču nisu putovali samo po tadašnjoj austrijskoj rivijeri već su putovali po Italiji i drugim zemljama. Zanimljiva je također činjenica da su po istočnoj obali Jadrana osim studenata iz Beča putovali studenti arhitekture iz Hannovera, Berlina, Minhena, Dresdena i dr.

Kako su profesori i studenti, odnosno stranci, doživljavali prostor hrvatskog Jadrana? Studenti su prostor hrvatskog Jadrana opisivali kao prostor u kojem prevladavaju mala zbijena naselja dok su u gradovima vidljive građevine iz antike, srednjeg vijeka ali i da je vidljiv tzv. *venecijanski stil*.



Ovdje se navodi popis pronađenih objavljenih izvješća o studentskim i studijskim putovanjima:

- Kortz, Paul (1888), Bericht über die Studienreise im Mai 1888. *Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architekten- Vereins*;
- Hoffmann, Josef (1895), Architektonisches aus der österreichischen Riviera, *Der Architekt*, 1, 37-38;
- Stübgen, Josef (1897), Spalato und Ragusa, Zwei Perlen der Adria. *Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen*. Hannover. br. 38 od 17.09.1897, br. 39 od 24.09.1897, br. 40 od 01.10.1897, br. 41 od 08.10.1897, br. 42 od 15.10.1897.
- Koch, Julius und Freih.v. Popp, Konstantin (1903) Bericht über die Studienreise des Österr. Ingenieur- und Architekten- vereins nach Dalmatienm Herzegowina und Bosnien 26. Mai bis 7. Jun 1903. *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur ind Architekten Vereins*, Wien, LV, br. 36 str. 463-475.
- Studinger, Richard (1910) Reisestudien von der istrischen Küste, *Der Bautechniker*, XXX, br. 4, 62-64
- FLR (1913.), *Vom künstlichen Tuffstein*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, XXX (20): 173-175, Wien.

## Studentski radovi turističke arhitekture za hrvatski Jadran

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća iz Hrvatske u Beču studiraju Vjekoslav Bastl, Viktor Kovačić, Juraj Zaninović, Ivan Zaninović, Kamilo Tončić, Petar Senjanović, Hugo Ehrlich i dr.<sup>4</sup>

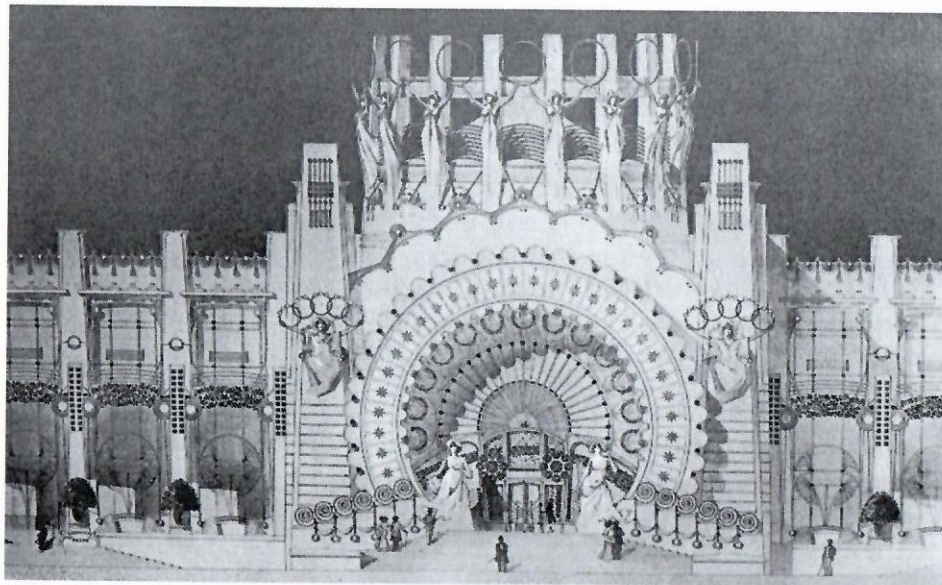
Zanimljivo je da su studenti arhitekture iz Hrvatske koji su studirali u Beču rijetko za svoje završne radove odabirali lokacije na prostoru današnje Hrvatske. Tako je Viktor Kovačić kao studentski rad projektirao hotel urbanog bloka u Beču a za svoj završni rad odabrao je projekt carske rezidencije na Krimu.

U nastavku se daje prikaz, analiza i valorizacija završnih radova turističke arhitekture na hrvatskoj obali Jadrana studenata koji su studirali u Beču.

Juraj (Giorgio) Zaninović (Split, 27.04.1876. - Buenos Aires 06.11.1946.)<sup>5</sup> kao polaznik tzv. Wagner Schule za svoj završni rad odabrao je lokaciju na otoku Hvaru.

<sup>4</sup> Krajem 19. i početkom 20. stoljeća iz Hrvatske u Minhen studiraju Eduard Žagar, Srećko Florchütz, i dr. U Pragu: studiraju Fabjan Kaliterna, Dane Žagar, Josip Kodl i dr. U Zürichu Joseph Poscher. U Gdanjsku (Danzig) Lujo Senderdi, u Dresdenu Stjepan Hribar, Drago Ibler, u Budimpešti Stjepan Gomboš. Navedene činjenice ukazuju na veliku mobilnost studenata iz Hrvatske, ali i multikulturalnost koju su studenti donijeli s različitih studija iz Europe u Hrvatsku.

Iako je od 1897. živio s roditeljima u Trstu a studirao u Beču pretpostavlja se da je za svoj završni rad odabrao lokaciju na Hvaru jer su mu roditelji s nostalgijom pričali o Hvaru, a i na Hvaru je još 1868. osnovano Higijeničko društvo s kojim je započeo razvoj turizma). Iako je početkom 20. stoljeća Hvar reklamiran kao „Austrijska Madeira“ želja za istraživanjem prostora od kuda potiču roditelji te traženja vlastitog izraza u turističkoj arhitekturi Juraj Zaninović odlučio se za projektiranje luksuznog casinoa u Hvaru (Kranjčević, 2015). Zaninović predlaže višekatnu simetričnu zgradu oblikovanu u secesijskom stilu. Privlačnost ulaza u casino Zaninović naglašava velikim krugom koji je nastao pod utjecajem profesora Josepha Maria Olbricha i njegovih ostvarenja. Iz završnog rada vidljivo je da je Juraj Zaninović bio pod snažnim utjecajem secesije koju je htio primijeniti na otoku Hvaru. Zaninović je poznat i u Sloveniji, jer je autor najpoznatijeg ljubljanskog mosta sa zmajem.<sup>6</sup>



*Slika 1. Casino na Hvaru, Juraj Zaninović  
Izvor: Kranjčević, J. (2015) Arhitekti Juraj i Ivan Zaninović.  
Kulturna baština, Vol. 41, br. 41, 173-188.*

Ivan (Giovanni, Johann) Zaninović (1929. mijenja prezime u Zaniini) (Split, 02.12. 1882.- nepoznato) mlađi je brat Jurja Zaninovića. Isto kao stariji brat bio je vješt crtač te su mu već kao studentu objavljivani arhitektonski crteži sa studijskih putovanja po Isti i Italiji. Kao studentu tzv. Ohmann Schule u Beču objavljivani su mu crteži interijera sakralnih građevina u časopisu *Der Architekt* 1907. i *Wiener Bauhütte* 1907. U *Der*

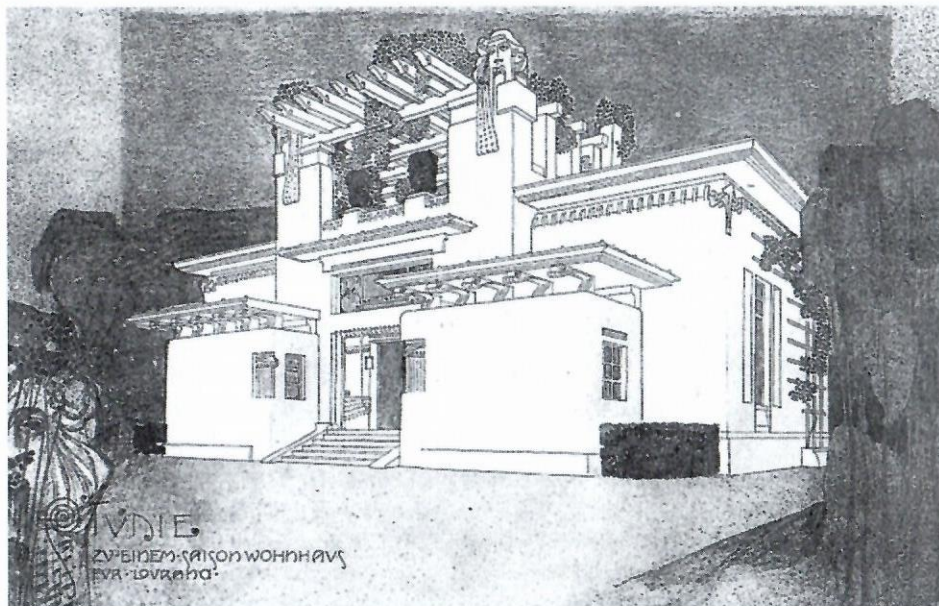
<sup>6</sup> Djelovanje Jurja Zaninovića na prostoru Hrvatske dosta je nepoznato. Početkom 20. stoljeća sudjelovao je na arhitektonskom natječaju za dva projekta u Zadru (djevojačka škola i galerija s restoranom). A nepoznato je njegovo djelovanje u Dubrovniku za vrijeme odsluženja vojnog roka.



*Architekt* objavljen mu je akvarel interijera katedrale u Poreču (Tafel 107). U *Wiener Baubutte* 1907. objavljen je crtež jedne bazilike u Rimu. Navedeni crteži ukazuju kako je Ivan Zaninović imao zavidno crtačko umijeće.

Arhitekt Marcel Kammerer (Beč, 04.11.1878. – Montral, Quebec 25.12.1959.) još od studentskih dana svojim projektima vezan je uz hrvatski Jadran. Kao student fasciniran je slikarstvom te razmatra kako bi trebala izgledati vila za slikara. Stoga promišlja o vili na Jadranu te 1901. za lokaciji u Lovranu predlaže projekt vile za slikara. Kammerer predlaže oblikovanje vile u secesijskom stilu simetričnog tlocrta. Zbog mediteranske klime na srediti krova predlaže terasu s pergolom i zelenilom (Kammerer, 1901).

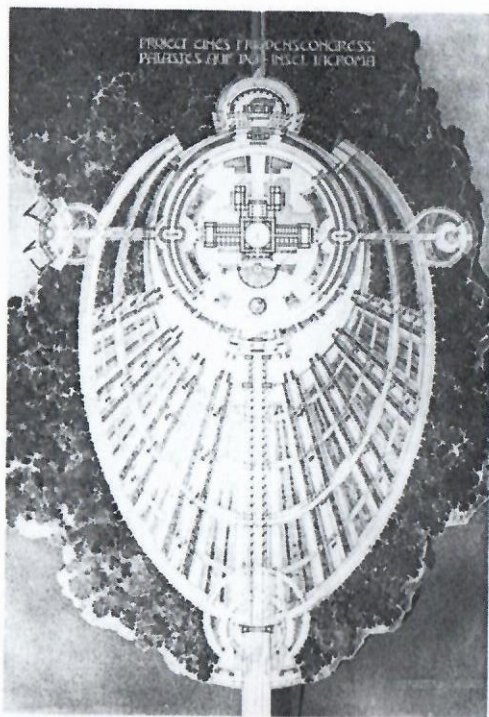
Inače Marcel Kammerer zajedno s E. Hoppeom i O. Schönthalom sudjeluje na natječaju za lječilišnu palaču u Opatiji 1912. i dobivaju 1. nagradu. Nažalost, zbog izbijanja Prvoga svjetskog rata lječilišna palača nije izvedena iako su započeli zemljani radovi (nasipavanje mora). Nadalje Kammerer zajedno s E. Hoppe i Schönthalom u Splitu rade projekt vile 1913. koja također nije realizirana.



Sl.2. Vila za slikara, Lovran, Marcel Kammerer  
Izvor: *Der Architekt*, 1901, Vol. VII, str. 7, Tafel 10

Od završnih radova za hrvatsku obalu Jadrana zanimljiv je rad Alfreda Fenzla (6.5.1871. Beč – 28.4.1914. Münster Westfalen) za Lokrum, 1900. (Fenzl, 1900). On je bio pod utjecajem austrijske književnice Berte von Suttner<sup>7</sup> i dobitnice Nobelove

nagrade za mir te je predložio da se južni dio otoka uredi za izgradnju Kongresne palače mira. Iako ova namjena nije direktno, već indirektno turističke namjene te je vrlo intrigantan odabir namjene ukoliko se uzme u obzir činjenica da još nije bilo strahota Prvoga svjetskog rata. Osim secesijskog urbanističkog uređenja južnog dijela otoka i oblikovanje građevine planirano je u secesijskom stilu. U sredini palače na krovu planirana je izgradnju kupole koja je simbolizirala zemaljsku kuglu. Palača je trebala imati veliku knjižnicu posvećenu miru. Planirana je izgradnja i hotela te sportskih terena. Iz palače zrakasto su se širile pješačke staze uređene secesijskom urbanom opremom. Zanimljivo je da je iz Dubrovnika do otoka Lokruma planiran viseći most s električnom željeznicom. Predloženo prometno rješenje svakako predstavlja primjenu suvremene tehnologije za hrvatski Jadran.



ALFRED FENZL. ENTWURF FÜR EINEN FRIEDENSCONGRESSPALAST AUF LACROMA. SPECIALAUFGABE III. JAHRGANG. SITUATION.

*Sl. 3. Kongresna palača mira, Lokrum,  
Alfred Fenzl*

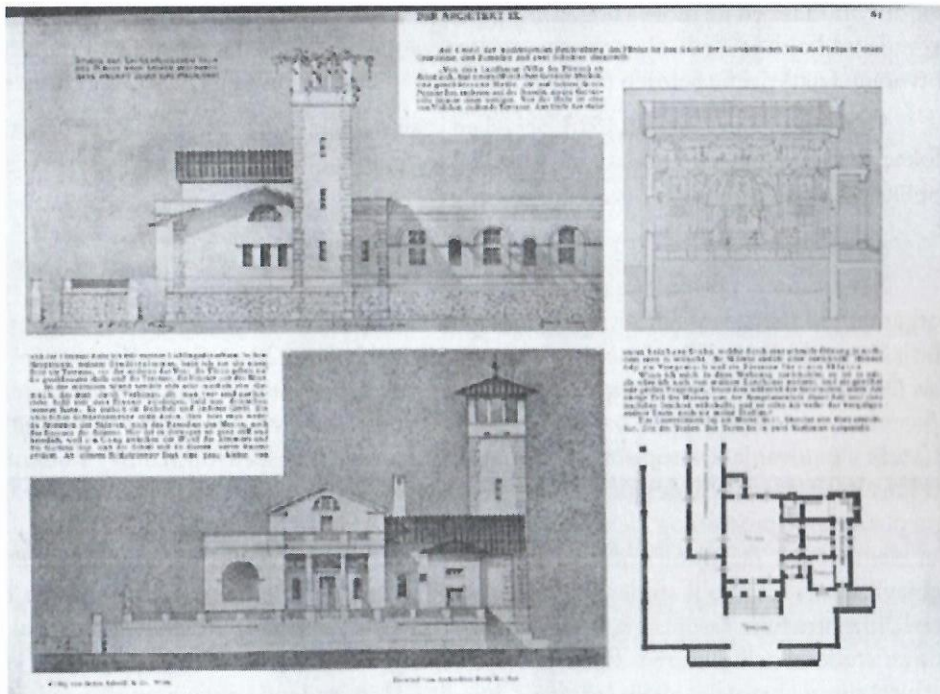
*Izvor: Der Architekt, Supplement, 1900,  
Vol. VI, str. 40*

rad inspiriran bečkom balerinom te tako cijeli otok posvećuje edukaciji, ali i prezentaciji plesa koji je indirektno vezan s turizmom. Tako osim plesne škole, na otoku projektira hotel za smještaj umjetnika, ali i gostiju, crkvu, pozornice (otvorene i zatvorene) te

Da su se studenti bavili graditeljskim nasljeđem odnosno rekonstrukcijom ukazuje doktorski rad Fritza Kellera (Ostrov nad Ohri, 17.08.1878.- Beč, 14.12.1938.). Od 1897. do 1903. on je pohađao THS a do 1905. bio je asistent za istraživanje graditeljskog nasljeđa na Brijunima. U to su vrijeme Brijuni već uređeni kao ekskluzivna turistička destinacija koja je stavljala graditeljsko nasljeđe u funkciju turizma. Fritz Keller istražuje kompleks rimske vile u Val Catena na Brijunima te predlaže njezinu rekonstrukciju za potrebe turizma. Iz 1905. poznata je obranio je disertaciju *Die römische Villenanlage von Val Catena auf der Insel Brioni grande bei Pola* (Keller, 1905; Kranjčević, 2016). Rođen je kao Fritz Kohn. Umro je pod nerazjašnjenim okolnostima 1938 kao Židov.

Student Franz Kaym (\*20.06.1891. - †12.02.1949.) kao lokaciju za svoj završni rad 1913. odabire otok Lokrum, kao i Fenzel, ali on je predlagao da se cijeli otok podredi plesnoj umjetnosti te predlaže plesnu školu. S obzirom da je



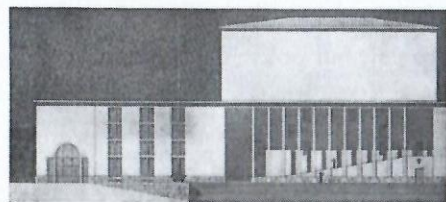


Sl. 4. Rekonstrukcija rimske vile u Val Catena na Brijunima, Fritz Keller  
Izvor: *Der Architekt*, 1903. Vol IX, Tafel 61.

veliki trg. Da je Kaym bio na Lokrumu ukazuje činjenica da je u prezentiranom projektu priložena fotografija pogleda na otok iz Dubrovnika. Oblikovanje plesnog kompleksa bio je pod utjecajem moderne jer su zgrade oblikovane ravnim linijama i bez ornamenta (Kaym, 19013).

Osim točno određenih lokacija studenti su odabirali i zamišljene lokacije na Jadranu za završne radove turističke arhitekture. Tako student Franz Šramek (Šramek, 1913) kod prof. Friedricha Ohmanna na nepoznatoj lokaciji na Jadranu projektira veliki turističko lječilišni sklop/resort. Šramek zamišlja

DER ARCHITECT 516 TAFEL 61



**ravničarski teren** uz more s bogatim zelenilom te na njemu planira tri velike hotelske zgrade od kojih je središnja najveća i najreprezentativnija. Uz more Šramek predlaže otvorenu i natkrivenu **šetnicu** te pristanište za turističke brodove koji bi dovodili turiste.

U časopisu *Der Architect* 1913. objavljen je studentski rad župne crkve (nepoznata lokacija i student) pod vodstvom prof. J. Hoffmanna<sup>8</sup> (1913, Tafel 65). Crkva je oblikovana pod utjecajem moderne.

### Zaključak<sup>8</sup>

Senzibilitet prema prostoru hrvatskog Jadrana kod studenata razvijao se organiziranim studentskim i studijskim putovanjima o čemu svjedoče objavljujivana izvješća u arhitektonskim časopisima s kraja 19. i početkom 20. stoljeća (*Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architektenvereins; Der Architect; Zeitschrift des österreichischen Ingenieur und Architekten Vereins; Der Bauctechniker; Wiener Bauindustrie Zeitung*). Crteže s putovanja u časopisima objavljujivali su profesori (Josef Hoffmann) i studenti (Hans Wolf, Hans Miedel idr.). Objavljena izvješća s putovanja osim što su služila za prepoznavanje prostornog identiteta i senzibiliteta prema hrvatskog Jadrana sadržavala su elemente za razvoj turističke arhitekture i propagande. U časopisu *Der Architect* objavljujivani su najbolji studentski radovi dok su izvješća s putovanja objavljujivana u različitim stručnim časopisima. Objavljeni završni radovi s početka 20. stoljeća potvrđuju da su studenti arhitekture u Beču za svoje završne radove odabirali zgrade turističke arhitekture za hrvatsku obalu Jadrana. Činjenica da su studenti za svoje završne radove odabirali lokacije na hrvatskom Jadranu samo ukazuje na atraktivnost prostora i želje za inovacijama u turističkoj arhitekturi. Stoga nije neobično da su studenti odabrali otok Hvar, otok Lokrum kod Dubrovnika, Lovran kod Opatije i Brijune.

Završni radovi turističke arhitekture studenata arhitekture u Beču nisu doživjeli realizacije, ali pokazuju visoki stupanj senzibiliteta kod studenata prema sve brže razvijajućem turizmu, primjeni suvremene tehnologije, ali i prema zatečenom nasljeđu.

Prezentirane završne radove potrebno je sagledavati s činjenicom da je turizam krajem 19. i početkom 20. stoljeća na hrvatskoj obali Jadrana bio tek u povojima (hoteli s 100 kreveta bili rijetkost, izgrađenih cesta između gradova nije bilo, idr.) te da su studenti imali napredne ideje za gradnju zgrada turističke namjene. Prilikom projektiranja studenti su promišljali o funkciji turističke arhitekture, upotrebi novih tehnologija i suvremenom oblikovanju. Studenti su prilikom oblikovanja koristili elemente secesije ili moderne.

Nesumnjivo, profesori su odigrali važnu ulogu, jer su poticali studente na promišljanje o tada suvremenoj turističkoj arhitekturi. Od profesora ističu se: Otto Wagner, Josef Hoffmann, Joseph Maria Olbrich, Friedrich *Ohmann*, August Prokop, Jan Kotěra idr.

<sup>8</sup> Ovaj rad izrađen u sklopu Znanstvenoistraživačkog projekta 2032-HERU / 2014.-2018. / Urbanizam naslijeđa - Urbanistički i prostorni modeli za oživljavanje i unaprjeđenje kulturnoga naslijeđa, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu a koju financira Hrvatska zaklada za znanost.



## Literatura

- \*\*\*(1907), *Der Architekt*, Vol XIII, str. 64, taf. 107.
- \*\*\*(1913), Entwurf für eine Landkirche in Dalmatien, *Der Architekt*, Vol. XIX, Tafel 65.
- \*\*\*(1913), *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Vol. XXX, br. 40, str. 356-357.
- \*\*\*(1913), *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Vol. XXX, br. 31, str. 273.
- Baedeker, K. (1900) Austria, including Hungary, Transylvania, Dalmatia, and Bosnia. (9 izdanje) Karl Baedeker Publisher, <https://archive.org/details/austriaincludin00firgoog>
- Band, M. (1908), Die Zukunft des Fremdenverkehrs. Ein Ratschlag an die Adresse des Unterrichtsministers. *Fremdenverkehr*, Vol. 1, br. 18, str. 1-2.
- Band, M. (1910), *Dalmatien – Das Land der Sonne, eine Wanderfahrt an der Adria*. A. Hartlebens Verlag, Wien Leipzig.
- Band, M. (1912), Der Fremdenverkehr und die Schule. *Fremdenverkehr*, Vol. 5., nr. 43, str. 1-3.
- Fenzl, A. (1900), Entwurf für einen Friedenscongreddpalast auf Lacroma. *Der Architekt, Supplement*, 1900, nr.6, str. 40-42
- FLR (1913), Vom künstlichen Tuffstein. *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Vol. XXX, br. 20, str. 173-175, Wien.
- Hoffmann, J. (1895), Architektonisches aus der österreichischen Riviera, *Der Architekt*, Vol. 1, br. 1, str. 37-38.
- Kammerer, M. (1901), Studie zur Villa für einen Maler, *Der Architekt*, Vol. VII, str. 7, Tafel 10.
- Kaym, F. (1913), Schul- und Festhaus für Tänzerinnen auf der Insel Lacroma. *Der Architekt*, XIX, Tafel 149-153
- Keller F. (1905), *Die römische Villenanlage von Val Catena auf der Insel Brioni grande bei Pola*. Diss., Wien.
- Keller, F. (1903), Studie der Laurentinischen Villa des Plinius nach seiner Beschreibung. *Der Architekt*, Vol IX, Tafel 61.
- Koch, J.; Freih.v. Popp. K. (1903) Bericht über Studienreise des Österr. Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins, Wien, Vol. LV (36): 463-475 <https://opus4.kobv.de/opus4-btu/frontdoor/index/index/docId/2742>
- Kortz, Paul (1888) Bericht über die Studienreise im Mai 1888. *Wochenschrift des Österr. Ing.- u. Arch.- Vereines*, Wien.
- Kranjčević, J. (2015), Arhitekti Juraj i Ivan Zaninović. *Kulturna baština*, Vol. 41, br. 41, 173-188.
- Kranjčević, J. (2016), Čeští architekti a počátky turistiky na chorvatském Jadranu/ *Czech Architects and the Beginnings of Tourism on the Croatian Adriatic Coast/ Češki architekti i počeci turizma na hrvatskom Jadranu*. Kabinet of Architecture, Czech Republic; Institute for Tourism, Zagreb, Croatia
- Leuschner, T. (1913), Der Fremdenverkehr und die Schule. *Fremdenverkehr*, Vol. 6., nr. 4, str. 1-2.
- Lux, J. A. (1909.), Das Hotel, ein Bauproblem. *Der Architekt*, XV: 17-20, Wien
- Marjanović, M. (1909), Promet stranaca u Dalmaciji. *Sloboda*, Vol, 5, br. 38, str. 9.
- Pederin, I. (1991), *Jadranska hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- Pozzeto M. (1981), *Wagnerova škola. 1894-1912.: ideje, projekti, natječaji, nagrade*. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 7. 5-27. 5. 1981. Zagreb: Zadržna štampa

- und an der Österreichischen Riviera. *Wiener Bauindustrie Zeitung*, XVII (14):97-101, Wien
- Ried, H. (2013), Wettbewerbsentwurf für die Evangelische Kaiserjubiläums – Kirche. *Wiener Bauindustrielle-Zeitung*, Vol. XXX., Nr. 31, str. 279.
- Schindler, R. (1912), Die Entwicklung des Fremdenverkehrs in Dalmatien. *Moderne Illustrierte Zeitung Sport und Reise*, Heft 8, str. 17-22.
- Šramek, F. (1913) Studie zu einer Kuranlage an der Adria. *Wiener Bauindustrielle-Zeitung*, Vol. 30, Tafel 29-31.
- Staundinger, R. (1910) Reisedtudien von der istrischen Küste, *Der Bautechniker*, Vol. XXX, br. 4, str. 62-64 <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/annoshow-plus?call=bau|1910|0004|00000062||jpg||O>
- Stübgen Josef (1897): Spalato und Ragusa, Zwei Perlen der Adria. *Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen. Hannover*. Nr. 38 od 17.09.1897, Nr. 39 od 24.09.1897, Nr. 40 od 01.10.1897, Nr. 41 od 08.10.1897, Nr. 42 od 15.10.1897.
- Zaninovich, Johann (1907) Baptisterium des Laterans. St. Giovanni in Fonte. U: Wiener Bauhütte, Vol XXVIII, Nr. II, im Juni 1907, tafeln r. 15.-16.
- Zaninovich, Johann (1907) Dom in Parenzo, *Der Architekt*, Vol XIII, Tafel 107.



## Studenti arhitekture u Beču i vizije turizma na hrvatskom Jadranu

### Sažetak

Planovi za povećanjem turističkog prometa kao i privlačenjem turista, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, podrazumijevali su izgradnju sve ekskluzivnije turističke arhitekture. Projektiranje tih zgrada zahtijevalo je specijalizirana znanja u konstrukciji, tehnologiji i oblikovanju, a što je podrazumijevalo prilagodbu sustava obrazovanja novim potrebama.

Stoga se u radu provjerava jesu li studenti Akademije lijepih umjetnosti (Akademie der bildenden Künste) i Tehničke visoke škole u Beču (Technische Hochschule) bili upoznati s tadašnjim trendovima u turizmu, primjeni suvremene tehnologije, novim smjerovima u oblikovanju turističke arhitekture te kakav je bio njihov odnos prema identitetu lokalnog prostora i nasljeđu?

Senzibilitet prema prostoru hrvatskog Jadrana kod studenta razvijao se organiziranim studentskim i studijskim putovanjima o čemu svjedoče objavlјivana izvješća u arhitektonskim časopisima s kraja 19. i početkom 20. stoljeća (*Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architektenvereins; Der Architekt; Zeitschrift des österreichischen Ingenieur und Architekten Vereins; Der Bautechniker; Wiener Bauindustrie Zeitung*). Crteže s putovanja u časopisima objavlјivali su profesori (Josef Hoffmann) i studenti (Hans Wolf, Hans Miedel idr.). Objavlјena izvješća s putovanja osim što su služila za prepoznavanje prostornog identiteta i senzibiliteta prema hrvatskom Jadranu sadržavala su elemente za razvoj turističke arhitekture i propagande. U časopisu *Der Architekt* objavlјivani su najbolji studentski radovi, dok su izvješća s putovanja objavlјivana u različitim časopisima.

Od završnih radova objavlјeni su projekti: casinoa Juraj (Giorgio) Zaninović u Hvaru na Hvaru, vile za slikara u Lovranu kod Opatije Marcel Kammerer, Kongresne palače mira na Lokrumu kod Dubrovnika Alfred Fenzl, rekonstrukcije kompleksa rimske vile u Val Catena na Brijunima Fritz Keller te projekt plesne škole na Lokrumu kod Dubrovnika Franz Kaym.

Prezentirane završne radove potrebno je sagledavati s činjenicom da je turizam krajem 19. i početkom 20. stoljeća na hrvatskoj obali Jadrana bio tek u povojima (hoteli s 100 kreveta bili rijetkost, izgrađenih cesta između gradova nije bilo, idr.) te da su studenti imali napredne ideje za gradnju zgrada turističke namjene. Prilikom projektiranja studenti su promišljali o funkciji turističke arhitekture, upotrebi novih tehnologija i suvremenom oblikovanju. Studenti su prilikom oblikovanja koristili elemente secesije ili moderne.

Objavlјeni završni radovi s početka 20. stoljeća potvrđuju da su studenti arhitekture u Beču za svoje završne radove odabirali zgrade turističke arhitekture za hrvatsku obalu Jadrana. Činjenica da su studenti za svoje završne radove odabirali lokacije na hrvatskom Jadranu samo ukazuje na atraktivnost prostora i želje za inovacijama u turističkoj arhitekturi. Završni radovi turističke arhitekture studenata arhitekture u Beču nisu doživjeli realizaciju, ali pokazuju visoki stupanj senzibiliteta kod studenata prema sve brže razvijajućem turizmu, primjeni suvremene tehnologije, ali i prema zatečenom nasljeđu.

# Architekturstudenten aus Wien und Vorstellungen über den Tourismus an der kroatischen Adria

## Zusammenfassung

Die Pläne zur Steigerung des Fremdenverkehrs sowie zur Anziehung der Touristen setzten Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts einen Bau von immer exklusiveren touristischen Architektur voraus. Das Projektieren dieser Gebäuden forderte spezielle Kenntnisse in der Konstruktion, Technologie und Gestaltung, wobei sich die Anpassung des Bildungssystems den neuen Bedürfnissen von selbst verstand.

Daher wird in der Arbeit geprüft, ob die Studenten der Akademie der bildenden Künste und der Technischen Hochschule in Wien die damaligen Trends im Tourismus, die Anwendung der modernen Technologie, die neue Richtungen in der Gestaltung der touristischen Architektur kannten sowie wie ihr Verhältnis zur Identität des Lokalraumes und Erbens war?

Die Sensibilität gegenüber dem Raum der kroatischen Adria wurde bei den Studenten mittels organisierten Studenten- und Studienreisen entwickelt, wovon die veröffentlichten Berichte in architektonischen Zeitschriften vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts zeugen (Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architektenvereins; Der Architekt; Zeitschrift des österreichischen Ingenieur und Architekten Vereins; Der Bautechniker; Wiener Bauindustrie Zeitung). Zeichnungen von den Reisen veröffentlichten die Professoren (Josef Hoffmann) und die Studenten (Hans Wolf, Hans Miedel und andere) in den Zeitschriften. Die veröffentlichten Berichte von den Reisen, die zur Erkennung der Raumidentität und der Sensibilität der kroatischen Adria gegenüber dienten, beinhalteten auch Elemente zur Entwicklung der touristischen Architektur und Propaganda. In der Zeitschrift Der Architekt wurden die besten Studentenarbeiten, während die Reiseberichte in verschiedenen Zeitschriften veröffentlicht wurden.

Von den Abschlussarbeiten wurden die Projekte: Casino Juraj (Giorgio) Zaninović in Hvar auf der Insel Hvar, die Vilen für den Maler in Lovran bei Opatija Marcel Kammerer, des Friedenskongresspalastes auf Lokrum bei Dubrovnik Alfred Fenzl, der Rekonstruktion des Komplexes der römischen Villa in Val Catena auf Brijuni Fritz Keller sowie das Projekt der Tanzschule auf Lokrum bei Dubrovnik Franz Kaym veröffentlicht.

Die vorgestellten Abschlussarbeiten sollen durch die Tatsache, dass der Fremdenverkehr Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts an der kroatischen Adriaküste erst an seinen Anfängen war (Hotels mit 100 Betten waren eine Seltenheit, erbaute Straßen zwischen den Städten gab es keine usw.), sowie dass die Studenten fortschrittliche Ideen zum Bau der Gebäude zu Fremdenverkehrszwecken hatten, betrachtet werden. Bei dem Projektieren bedachten die Studenten die Funktion der touristischen Architektur, den Gebrauch neuer Technologien und die moderne Gestaltung. Die Studenten benutzten bei der Gestaltung Elemente der Sezession oder der Moderne.

Die zu Anfang des 20. Jahrhunderts veröffentlichten Abschlussarbeiten bestätigen, dass die Architekturstudenten in Wien für ihre Abschlussarbeiten Gebäude der touristischen Architektur für die kroatische Adriaküste wählten. Die Tatsache, dass die Studenten für ihre Abschlussarbeiten Standorte an der kroatischen Adria wählten, weist nur auf die Attraktivität



des Raumes und den Wunsch nach Neuerungen in der touristischen Architektur hin. Die Abschlussarbeiten der touristischen Architektur der Architekturstudenten in Wien erlebten keine Realisation, zeigen aber einen hohen Grad von Sensibilität für den sich immer schneller entwickelnden Fremdenverkehr, die Anwendung der modernen Technologie, aber auch für die angetroffene Hinterlassenschaft.

Zweifelsohne spielten die Professoren eine wichtige Rolle, weil sie die Studenten förderten, über die damals modernen touristische Architektur nachzudenken. Von den Professoren heben sich hervor: Josef Hoffmann, Otto Wagner, Friedrich Ohmann, Joseph, Maria Olbrich, August Prokop, Jan Kotěra und andere



# GODIŠNJAK

NJEMAČKE  
ZAJEDNICE

DG  
2017 JAHRBUCH



## SADRŽAJ / INHALT

<b>Krešimir Belošević</b> „Dobrodošli“ u Kneippova lječilišta ..... 13 <i>„Willkommen“ in die Kneipp'schen Heilbäder</i>	13
<b>Dubravko Habek</b> Francisca Szümerthinn – Artis Obstetriciae Magistra ..... 33 <i>Francisca Szümerthinn – Artis Obstetriciae Magistra</i>	33
<b>Petar Kerže, Ljubomir Pribić</b> Nijemci i Austrijanci utemeljitelji i članovi osječkih sportskih društava (I. dio) ..... 41 <i>Deutsche und Österreicher, Gründer und Mitglieder der osijeker Sportgesellschaften (Teil I)</i>	41
<b>Zlata Živaković-Kerže</b> Život određen sudskim procesom (Osvrt na obitelj Piller) ..... 51 <i>Ein von einem Gerichtsprozess bestimmtes Leben (Rückblick auf die Familie Piller)</i>	51
<b>Arijana Kolak Bošnjak</b> Der Lucifer – varaždinski list na njemačkom jeziku ..... 71 <i>Der Lucifer – ein varaždiner Blatt in deutscher Sprache</i>	71
<b>Jasenka Kranjčević</b> Studenti arhitekture u Beču i vizije turizma na hrvatskom Jadranu ..... 87 <i>Architekturstudenten aus Wien und Vorstellungen über den Tourismus an der kroatischen Adria</i>	87
<b>Jure Kučić</b> Herbert Hoffman (Duchcovo, 25. 12. 1914. – Split, 16. 1. 1985.) ..... 103 <i>Herbert Hoffman (Duchcovo, 25. 12. 1914 – Split, 16. 1. 1985)</i>	103
<b>Suzana Leček</b> Slavonski Nijemci – „najmanje poznati sunarodnjaci“. Stručne ekskurzije njemačkih studenata kao izvor za međuratnu povijest Slavonije ..... 121 <i>Slawoniendeutschen – „am wenigsten bekannte Landsleute“. Fachexkursionen der deutschen Studenten als Quelle zur Zwischenkriegsgeschichte Slawonien</i>	121
<b>Marko Lovrić</b> Mit Gott für Kaiser und Reich: Austrijski utjecaji na razvoj hrvatske kinematografije i filmske kulture do 1918. godine ..... 139 <i>Mit Gott für Kaiser und Reich: Österreichischer Einfluss auf die Entwicklung der kroatischen Kinematographie und Filmkultur bis 1918</i>	139
<b>Anamarija Lukić, Miljenko Brekalo</b> List „Narodna obrana“ o pitanju jezika u gradu Osijeku (1902. – 1914.) ..... 151 <i>Das Blatt „Narodna obrana“ über die Sprachenfrage in der Stadt Osijek (1902 – 1914)</i>	151
<b>Jasminka Najcer Sabljak, Silvija Lučevnjak</b> Zaboravljena baština obitelji Pfeiffer i slikar Hugo Conrad von Hötzendorf ..... 163 <i>Vergessenes Erbe der Familie Pfeiffer und der Maler Hugo Conrad von Hötzendorf</i>	163
<b>Ivan Peklić</b> Doprinosi Ljudmila Hauptmanna hrvatskoj historiografiji ..... 189 <i>Der Beitrag von Ljudmila Hauptmann zur kroatischen Historiographie</i>	189
<b>Stanko Piplović</b> Nadvojvoda Franz Ferdinand u Dalmaciji i Istri ..... 203 <i>Kriegserzog Franz Ferdinand in Dalmatien und Istrien</i>	203